

**TÜRK-İSLÂM DEVLET GELENEĞİNDE MEMLÛKLERLE BAŞLAYAN YENİ
BİR KURUM: Dârü'l-Adl Müftüleri**

Dr. Mehmet ŞEKER*

ÖZ

Memlûklerden önceki Türk-İslâm devletlerinde Dârü'l-Adl Müftüleri bulunmamaktaydı. Dârü'l-Adl Müftüleri ilk olarak Memlûk Devleti'nde karşımıza çıkmaktadır. Sultan, hukuki bazı meselelerde içinde bulunulan durum hakkında bir kanun yoksa karar verebilmek için Dârü'l-Adl Müftüleri'ne danışır ve onlar da ilgili konuya dair nihai bir karar oluşturabilmek için fetva verirlerdi. Görülen davalarda sultanın hüküm vermesi için sultana yardımcı olan Dârü'l-Adl Müftüleri, sultanın Dârü'l-Adl'de düzenlediği duruşmalarda başkadılar ve diğer yüksek rütbeli memurlarla birlikte protokolde hazır bulunurlardı. Dârü'l-Adl Müftüleri; kadıların ve bireylerin öne sürdükleri yasal soruları, daha önce buna benzer dava emsallerine bakarak cevaplardı. Dârü'l-Adl Müftülerinin bir diğer görevi de, sultanla birlikte sefere katılmak ve sefer sırasında askerlerle alakalı İslâm hukuku alanıyla ilgili işler hususunda fetva vermektir. Memlûklerde devlet merkezi olan Kahire'de; Şâfi, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden birer kişi olmak üzere toplam dört Dârü'l-Adl Müftüsü vardı. Şam'da da dört mezhep Dârü'l-Adl Müftüsü bulunmaktaydı. Diğer büyük şehirlerden Halep'teyse Şâfi ve Hanefî mezheplerinden olmak üzere iki Dârü'l-Adl Müftüsü vardı. Bunların yanı sıra Trablus, Hama ve Safed gibi şehirlerde de halkın intisap ettiği mezhebe uygun olarak Dârü'l-Adl Müftüleri bulunmaktaydı. Bu makalede, daha önceki devletlerde bulunmamasına karşın ilk defa Memlûklerde görülen yeni bir kurum olan Dârü'l-Adl Müftüleri incelenecektir. Bu yeni kurumun ne olduğu, niçin ihdas edildiği ve tesirlerinin neler olduğu hususu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dârü'l-Adl, Dârü'l-Adl Müftüleri, Memlûkler, Kahire, Şam, Halep

A NEW INSTITUTION STARTING WITH MAMLUKS IN TURKISH-ISLAM STATE

TRADITION: Dâru'l-Adl Muftis

ABSTRACT

In the Turkish-Islamic states before the Mamluks there were no Daru'l-Adl Muftis. Dâru'l-Adl Muftis first appeared in the Mamluk State. The Sultan consulted Dâru'l-Adl Muftis to be able to decide on the matters on which there was no law, and they would give fatwas by declaring their ideas for the final form of the provisions. In the hearings, the Dâru'l-Adl Muftis, who helped the ruling of the Sultan were present in

* Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetseker@duzce.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-2372-2375

the protocol with the prime cadis and other high-ranking officers during the Sultan's stance in Daru'l-Adl. Dâru'l-Adl Muftis answered the legal questions put forward by the cadies and the individuals by looking at the precedents of similar cases. Another duty of the Dâru'l-Adl Muftis was to attend military expeditions, to give fatwas to the soldiers for military affairs in Islamic law during the expedition. In Cairo, the state center in the Mamluks, there were four Dârul-Adl Muftis, one from the sects of Shafi, Hanafi, Maliki and Hanbali. In Damascus there were four Dârul-Adl Muftis. In Aleppo among the other major cities there were two Dâru'l-Adl Muftis one from Shafi and one from Hanafi. In addition to these, in the cities like Tripoli, Hama and Safed, there were Dâru'l-Adl Muftis in accordance with the denomination of the people. This article will examine the Dâru'l-Adl Muftis, a new institution seen in the Mamluks for the first time, although it didn't exist in the previous states. It will focus on what this new institution is, why it was created and what effects it had.

Keywords: Dâru'l-Adl, Dâru'l-Adl Muftis, Mamluks, Cairo, Damascus, Aleppo

Giriş

“Dârü'l-Adl” ibaresi, Arapçadaki “dâr” ve “adl” kelimelerinden birleşerek oluşmuş bir isimdir. “Dâr” kelimesi saray, konak, ev, mesken gibi anlamlara gelmektedir (Âsım Efendi, 2013: 1948-1953; *el-Müncid*, 2008: 228-229; Sarı, t.y: 525-527). “Adl” kelimesi de adalet, doğruluk, eşitlik, istikamet, adil gibi anlamlara gelmektedir (Âsım Efendi, 2014: 4629-4632; Bilmen, 1985: 206; *Mu'cem el-Vasîf*, 2008: 609; *el-Müncid*, 2008: 491-492; Sarı, t.y: 978). Dolayısıyla Dârü'l-Adl; Adalet Sarayı, Adalet Binası, Adalet Konağı, Adalet Evi, Adliye gibi anlamlara gelmektedir (Tyan, 1960: 511; Uzunçarşılı, 1988: 373-375; Üner, 1978: 114; Kök, 1992: 102). Bunların yanı sıra Dârü'l-Adl “Yüksek Mahkeme” olarak da tanımlanmaktadır (es-Sallâbî, 2014: 253). Müftüler ise şer'î problemlerle ilgili meselelere fetva vermek suretiyle çözüm üreten Dârü'l-Adl'deki üst düzey devlet görevlilerindedir (Bilmen, 1985: 206).

Hukukî ve askeri alanlardaki bazı gereksinimleri karşılamak üzere ortaya çıkan Dârü'l-Adl Müftülerinin, tarihi kaynaklarda kökeni ve nasıl kurumsallaştığı gibi meselelere rastlanılmamaktadır. Muhtemelen Hz. Peygamber döneminden Memlûk Devleti'ne kadar olan süre içerisinde kurulan Türk-İslâm devletlerinde Dârü'l-Adl Müftüleri (Adalet Sarayı Müftüleri) bulunmamaktaydı. Bu kurum sistemli olarak ilk defa Memlûk Devleti'nde karşımıza çıkmaktadır (Üner, 1978: 100). Memlûklerde ortaya çıkan bu yeni görevin adı İfta' Dârü'l-Adl'dir (افتاء دار العدل). “İfta' Dârü'l-Adl” ifadesinden kastedilen “Dârü'l-Adl Müftüsü”dür (Tyan, 1960: 224).

İftâ, şer'î bir problem hakkında cevap vermek anlamına gelmektedir. İftâ görevini müftü yerine getirmekteydi. Bunun yanı sıra kazâ göreviniyse kadı yerine getirirdi. Kadı da şer'î meseleleri çözüme kavuştururdu. Ancak iftâ ile kazâ arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kazâ görevini icra eden kadı, kendisine arz edilen meseleyi tahkik ederek ne surette sabit olursa ona göre hüküm verirdi. İftâ görevini icra eden müftü ise meseleyi tahkik etmekle uğraşmayıp meselenin anlatılışına göre hüküm verirdi. Ayrıca taraflar, müftünün vermiş olduğu hükmü ister kabul ederler isterse kabul etmeyip mahkemeye başvurabilirlerdi (Berki, 1962: 8-9, 81).

Kazâ ve iftâ arasında bulunan bir diğer fark ise; kazâ bir amme meselesi olması hasebiyle hükmedecek kimsenin âmme makamının başında olan görevli tarafından kendisine bir yetkinin verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kendisine bu yetkinin verilmediği hiçbir kimse hüküm vermeye kalkışamazdı. Buna karşın iftâ için böyle bir durum söz konusu değildi. Yani iftâ görevini yerine getiren müftünün böyle bir izne ve yetkiye ihtiyacı bulunmazdı (Berki, 1962: 9).

Kazâ ve iftâ konusunun daha iyi anlaşılması adına "ictihad" meselesi önem arz etmektedir. İctihad, "ısrarlı olmak, çaba göstermek" gibi anlamlara gelen Arapça "cehd" kelimesinden türemiş olup "bir konu hakkında elden gelen çabayı göstermek, bir şeyi elde etmek için var olan gücü sonuna kadar kullanmak" anlamlarına gelmektedir (Apaydın, 2000: 432). Dinde asıl olan şey nakildir. Nakle dayanan dinî hükümlerin doğru şekilde anlaşılıp ortaya konulması için de akla ihtiyaç vardır. Dolayısıyla dinin ilk olarak başvuracağı kaynak akıldır. Bu hususta aklın iki türlü düşünme alanı söz konusudur. Bunlardan ilki aklın, dinî nasların amacını kavramasıdır. İkincisi ise hakkında nas olmayan meselelerde var olan naslara dayanarak aklın hükümler vermesidir. Bu bağlamda şer'î hükümlerin bilinmesi hususunda icthad şarttır. İctihadın alanını, aklın bu iki türlü düşünme şekli oluşturmaktadır (Ebu Zehra, 1991: 19-20).

Kur'an ve Hadis naslarını her bir Müslüman tam olarak anlayamaz ve onlardan hükümler çıkaramaz. Diğer taraftan her Müslüman'ın ilme ve delillere dayalı olarak fetva vermesi de söz konusu değildir. Bu nedenle birçok mesele hususunda icthada ihtiyaç duyulmaktadır (Ebu Zehra, 1991: 20).

İslâm Devletlerinde meşhur devlet yöneticilerinin Dîvânü'l-Mezâlim'e baktıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra sultanlar, bu görevle ilgilenmedikleri zamanlarda ise nâibler tayin ederek bu göreve baktırırlardı. Ayrıca bu sultanlardan bir kısmı, Dârü'l-Adl adı verilen özel mekânlar inşa ettirmişlerdir (en-Nuveyrî, 2004: 227-228).

Dîvânü'l-Mezâlîme özel olarak tahsis edilmiş bir yerden bahsedildiğinde müellifler, Nureddin Mahmud b. Zengi'ye işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Abbasilerin ilk döneminden itibaren, halifeler tarafından mezalim uygulamasının yapılması için tahsis edilen bir yerden bahsedilmiştir (el-Makrîzî, 1998: 51; es-Sallâbî, 2014: 253; Tyan, 1960: 511; Uzunçarşılı, 1988: 373). Halife Hâdi devrinde Bağdat'ta bir "Dârü'l-Mezâlîm" bulunmaktaydı (Tabâtabâî, 1365: 99; Tyan, 1960: 511; Mez, 2000: 270). Bazı müellifler, bu mekânı "Dârü'l-Amme" adıyla da anmaktadırlar (Tyan, 1960: 511). Halife Mühtedî'nin de 255-256 (869-870) yıllarında "Kubbetü'l-Mezâlîm" adıyla dört kapısı ve bir kubbesi olan bir oda inşa ettirmiş olduğu bilinmektedir (Tabâtabâî, 1365: 99; Tyan, 1960: 511; Mez, 2000: 270). Abbasîler Döneminde Dîvânü'l-Mezâlîm davalarına bakmak için inşa edilen bu binalar Dârü'l-Adl binasının menşeiini oluştursa da tarihsel süreç içinde kurumsal olarak Dârü'l-Adl binasını inşa eden ilk kişinin Nureddin Mahmud olduğu anlaşılmaktadır (el-Makrîzî, 1998: 51; es-Sallâbî, 2014: 253). Nureddin Mahmud bu binayı Dimaşk'ta yaptırmıştı (el-Makrîzî, 1998: 51). Bu mahkemelerin inşa edilmesinin nedeni, devlet ricâli hakkındaki hukukî meselelere bakmak içindi (es-Sallâbî, 2014: 253).

Eyyübîler (1169-1260) ve Memlûklerin (1250-1517) adlî teşkilatında, Darü'l-Adl binaları yaygın olarak bulunmaktaydı (el-Makrîzî, 1998: 52-53; Yeniçeri, 2004: 517).

Eyyübîler, Selçuklu ve Mısır'daki Fâtîmî müesseselerini kendilerine özgü bir üslupla sentezleyerek yeniden şekillendirmiş olduğu anlaşılmaktadır (Humphreys, 2004, 217).

Memlûk Devleti'nin kuruluşundan itibaren Dîvânü'l-Mezâlim'e sultanlar başkanlık etmişlerdir (el-Makrîzî, 1998: 52-53). Memlûklerde mükemmel bir adalet teşkilatı organizasyonu vardı. Hemen hemen bütün devlet erkânı, adaletin sağlanması için Yüksek Mahkeme'ye yani Dîvânü'l-Mezâlim'e kendi görevleri açısından az ya da çok katkıda bulunarak yardım etmekteydiler (Şeker, 2017: 217).

Bu makalede Dârü'l-Adl Müftülerinin ortaya çıkışı, Dârü'l-Adl Müftüleri ve görevlerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır. Bunların yanı sıra Dârü'l-Adl Müftülerinin mezhepleri ve sayıları ile Dârü'l-Adl Müftülerinin tayin ve terfileri konuları ele alınacaktır. Ayrıca başkent Kahire ve diğer büyük şehirlerde bulunan Dârü'l-Adl Müftüleri, Dârü'l-Adl Müftülerinin protokolde oturma düzenleri, kurumun işleyişi, kurumun önemi ve tesirlerinin neler olduğu hususları üzerinde durulacaktır.

1. Memlûklerde Dârü'l-Adl Müftülerinin Ortaya Çıkışı

Memlûklerde adaletin tesisi için Darü'l-Adl'de tertip edilen Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarına bazı kurumların başında yer alan temsilciler iştirak etmekteydi. Diğer kurumlara kıyasla Darü'l-Adl Müftüleri kurumunun daha sonradan ihdas edildiği anlaşılmaktadır Kaynaklar¹, Mısır'da bu makama ilk geçen kişinin kim olduğundan bahsetmemektedir. Ancak el-Ömerî'nin Darü'l-Adl'de düzenlenen Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarında bulunan görevlileri ve oturumlardaki görevlilerin konumlarına göre nereye oturduğuna dair kayıtları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Darü'l-Adl müftülerinden hiç bahsedilmemektedir (el-Ömerî, 1986: 100-102; Nielsen, 1985; 91).

Tâceddin Abdülvehhâb es-Subkî² (ö.771/1370) *Muîd*³ adlı eserinde Darü'l-Adl müftülerinden bahsetmemektedir. Ancak el-Kalkaşandî, el-Ömerî zamanından sonra güncellenen protokol oturma düzenine ilişkin tasvirine bu makamı da dâhil etmektedir (el-Ömerî, 1986: 100-102; el-Kalkaşandî, 1914: 44-45; Nielsen, 1985; 91). Diğer taraftan Makrîzî'de, Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim'de uygulanan oturma düzeninde yapılan değişiklikten sonra protokoldeki görevliler arasında Dârü'l-Adl Müftülerini de zikretmektedir (el-Makrîzî, 1998: c. 3, 53-54).

Kahire'de ilk Dârü'l-Adl Müftüsünün kim olduğu hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen Şam'da müftünün kim olduğu hakkında Makrîzî (1364-1442), tayin

¹ el-Ömerî, *Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr Devle el-Memâlik el-Ülâ* adlı eserinde protokol görevlileri anlatılmasına rağmen Dârü'l-Adl Müftüleri'nden ve bu bağlamda Kahire'de bu makama ilk tayin edilen şahsın kim olduğundan ise söz edilmemektedir. el-Kalkaşandî'de *Subh el-Aşâ fî Sînâ'at el-İnşâ* adlı eserinde protokoldeki görevlileri zikrederken Dârü'l-Adl Müftüleri'nden de bahsetmekte fakat başkentte bu makama ilk tayin edilen şahıstan bahsetmemektedir. Aynı şekilde el-Makrîzî'de *el-Hitât* adlı eserinde protokol görevlileri arasında Dârü'l-Adl Müftüleri'ni de zikretmesine karşın Kahire'de ilk tayin edilen müftüden ise bahsetmemektedir. Bunlara ilaveten Halil b. Şahin'in yazmış olduğu *Zubdet Keşf el-Memalik fî Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* adlı eserin dördüncü bâbında Memlûk devlet ileri gelenleri ve devlet kurumları anlatılmasına rağmen Dârü'l-Adl Müftüleri'nden ise bahsedilmemektedir. Bkz. (el-Ömerî, 1986: 100-102; el-Kalkaşandî, 1914: 36, 44-45; el-Kalkaşandî, 1917: 207; el-Makrîzî, 1998: c. 3, 53-54; ez-Zâhirî, 1894: 93-110).

² Subkî, Tâceddin Abdülvehhâb (ö.771/1370).

³ *Muîdu'n-Niam ve Mubîdu'n-Nikam*.

edilen kişinin Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Ba'lebekî (ö.1363) olduğunu zikreder. Ayrıca Makrîzî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas'ın aynı zamanda Şâfî fıkhında büyük bir âlim ve fen ilimlerine de vakıf bir müderris olduğunu da belirtmektedir (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 269; Üner, 1978: 100). Şihâbüddîn Ebû'l-'Abbas'ın bu vasıflarından hareketle Dârü'l-Adl müftülerinin hem İslâm hukuku alanında hem de pozitif ilimler hakkında söz sahibi kimseler arasından seçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Üner, 1978: 100). Demek ki bu görevi yapan şahsın, zamanın şartlarına ayak uydurabilmesi ve karşılaşacağı problemleri halledebilmesi için dini bilgilerin yanı sıra birtakım pozitif ilimler hususunda da donanımlı olması gerekmektedir.

Bunlara ilaveten Jorgan S. Nielsen; kaynaklarda Kahire'de ilk atanan Dârü'l-Adl müftüsünün yeterli bilgi olmamasına karşın, Şam'da belirli olduğunu iddia eder. Nielsen, Şam'da ilk tayin edilen Dârü'l-Adl müftüsünün kim olabileceği hususunda iki ihtimal vermektedir. Ona göre bunlardan birisinin Emîr el-Afram el-Kebîr'in valiliği esnasında makamda bulunduğu belirtilen Hüseyin b. Ali b. İshak b. Sallâm eş-Şâfî, diğeri ise 706-785 (1306-1384) yılları arasında yaşamış olan Şihâbüddîn Ahmed el-Hanefî'dir. Bu iki görüşü kritik eden Nielsen, el-Afram daha 698-709 (1298-1310) yılları arasında Şam valisi olduğu için Sallâm eş-Şâfî'nin Şam'da ilk tayin edilen Dârü'l-Adl Müftüsü olması hususunda bir tutarsızlık olduğunu belirtmektedir. Konuya devamlı Nielsen, Şam'da ilk tayin edilen Dârü'l-Adl Müftüsünün Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Ba'lebekî'nin (694- 764/1294-1363) olduğuna ilişkin kayıtları ise hem el-Ömerî'nin hem de el-Kalkaşandî'nin tanımlarıyla ve ayrıca biyografik eserlerin aktardığı kanıtlarla da uyuşmaktadır, demektedir (Nielsen, 1985; 91-92). Bunun yanı sıra Nielsen'in bu iddialarının, Makrîzî'nin naklettiği bilgilerle de uyumlu olduğu görülmektedir (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 269). Buna karşın Nielsen'in iddialarının, zikredeceğimiz üzere İbn Hacer'in naklettiği bilgilerle ise uyumlu olmadığı görülmektedir (İbn Hacer, 1993: 59). İbn Hacer'in ifadelerinin, konunun daha iyi anlaşılması için oldukça önemli olduğunu ifade edebiliriz.

İbn Hacer el-Askalânî (1372-1449) *ed-Dürrer el-Kâmine* adlı eserinde Şam'da el-Afram'ın valilik yaptığı dönemde Hüseyin b. Ali b. İshak b. Sallâm eş-Şâfî'nin (673-717/1274-1318) Dârül Adl Müftülüğü görevini yaptığını belirtmektedir (İbn Hacer, 1993: 59). İbn Hacer el-Askalânî'nin naklettiği bilgileri göz önünde bulundurulduğunda, Memlûklerde Dârü'l-Adl Müftülerinin ilk olarak 14. yüzyılın başlarından itibaren atanmış olması gerekmektedir. Çünkü İbn Hacer el-Askalânî, 14 Ramazan 717 (20 Kasım 1317) tarihinde vefat eden Hüseyin b. Ali b. İshak b. Sallâm eş-Şâfî'nin Şam'da Dârü'l-Adl Müftüsü olarak görev yaptığını belirtmektedir. Buna karşın Makrîzî ise, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas'ın Şam'a ilk tayin edilen Dârü'l-Adl Müftüsü olduğunu söylemektedir. Bu konuda Nielsen ve Üner de Makrîzî gibi düşünmektedir (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 269; İbn Hacer, 1993: 59; Nielsen, 1985; 91-92; Üner, 1978: 100).

Ayrıca babasının Şam kadısı olmasının akabinde onun görevlerini üstlenen Bahâeddin es-Sübki'nin bu görevlerin haricinde 752 (1351) senesinde Kahire'de Şâfî Dârü'l-Adl Müftüsü olarak görev yapmış olduğu görülmektedir (İbn Tağribirdî, 1984: 408-409; Cici, 2010: 11). Bahâeddin es-Sübki'nin Kahire'de Dârü'l-Adl Müftüsü olarak tayin edilmesi Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas'ın tayin edilmesinden öncedir. Kanaatimize göre Şam'da Dârü'l-Adl Müftüleri tayin edilmeden önce başkent Kahire'de bu görevlilerin

tayin edildiği ve ardından devletin ikinci büyük merkez şehri olan Şam'da bu uygulamanın hayata geçirildiği anlaşılmaktadır.

Anlaşılan o ki Sallâm eş-Şâfi'nin ölüm tarihi olan 717 (1317) yılı dikkate alındığında Dârü'l-Adl Müftülerinin 14. yüzyılın başlarından itibaren sistemli biçimde olmasa da yeni yeni ortaya çıkmaya başladıkları, bunun yanı sıra Şihabüddin Ebu'l-Abbas'ın ölüm tarihi olan 764 (1362/1363) yılı dikkate alındığıdaysa Dârü'l-Adl Müftülerinin Memlûklerin hüküm sürdüğü ilk asrın sonlarında bazı hukukî ve askerî alanlardaki ihtiyaçları karşılamak amacıyla daha sistemli bir şekilde var olduklarını ve kalıcı hale geldiklerini varsayabiliriz.

Memlûklerde 14. yüzyılın ortalarında kalıcı hale gelmiş olan Dârü'l-Adl Müftüleri, bir sonraki yüzyıla doğru kaynaklarda daha sık anılmaktadırlar (Nielsen, 1985; 92). Örneğin el-Makrîzî'nin *es-Sulûk* adlı eseri bu hususta çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu durumsa 15. yüzyılda Dârü'l-Adl Müftüleri kurumunun sistemli biçimde kurumsallaştığını göstermektedir.

2. Dârü'l-Adl Müftüleri ve Görevleri

Dârü'l-Adl Müftüleri'nin devlet kademesinde önemli ve büyük bir vazife olduğu görülmektedir. Dârü'l-Adl Müftüleri'nin görevi, davalara karar vermesi için sultana yardımcı olmalarıydı. Adaletin tesisi için sultan tarafından Dârü'l-Adl'de tertip edilen oturularda Dârü'l-Adl Müftüleri, ele alınan dava konusu her ne olursa olsun fikirlerini beyan etmek için yerlerini alarak hazır bulunurlardı. Davaların görüldüğü esnada sultan, hakkında bir kanunun bulunmadığı hükümlerde karar verebilmek için Dârü'l-Adl Müftülerine danışır ve onlar da hükümlerin nihai şekli için fikirlerini beyan ederek fetva verirlerdi. Yüksek rütbeli görevliler olan Dârü'l-Adl Müftüleri, dört mezhep başkadıları ve diğer rütbeli görevlilerle birlikte Dârü'l-Adl'de bulunması gereken yüksek makamdaki görevlilerdendi (el-Kalkaşandî, 1917: 207; Tyan, 1960: 224; Nielsen, 1985; 91).

Dârü'l-Adl Müftüleri'nin bir diğer görevi, sultanla birlikte sefere katılmak ve sefer sırasında askerlerle ilgili İslâm hukuku alanıyla ilgili işler hususunda fetva vermektir (el-Kalkaşandî, 1914: 36; Tyan, 1960: 224; Uzunçarşılı, 1988: 387; Tekindağ, 1961: 149). Dârü'l-Adl Müftüleri, sefer esnasında askerler arasında meydana gelen hukukî problemler hakkında tarafları dinleyip fetva vermek suretiyle daha kısa sürede meselelere pratik çözüm üreterek adaletin hızlı tecelli etmesine katkı sunmaktaydılar. Bunun yanı sıra orduda bulunan askerler arasında gerek çözümü daha zor problemler ve gerekse tarafların Dârü'l-Adl Müftülerinin verdiği hükümleri kabul etmemeleri durumlarında meselenin kazaskerler ya da başkadılara havale edildiği anlaşılmaktadır.

Dârü'l-Adl Müftüleri arasında müftülük görevi yanında başka görev yapanlar da vardı. Örneğin Şâfi fakih Bahâeddin es-Sübki hem el-Mansûriyye Medresesi'nde fıkıh okutmuş hem de kazaskerlik ve Dârü'l-Adl Müftülüğü görevlerini yapmıştır (Cici, 2010: 11). Ayrıca 772 (1370) senesinde Şerefüddîn Addü'l-Mün'im b. Süleyman b. Dâvud el-Bağdadî, Hanbelî Dârü'l-Adl Müftüsü olarak görev yapmasının yanı sıra Ümmü's-Sultân Medresesinde Hanbelî mezhebi müderrisliği de yapmıştır (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 340).

Dârü'l-Adl Müftüleri arasından müftülük görevinin yanı sıra başka görev yapan şahıslardan birisi de, meşhur fakih ve tarihçi Takiyyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin oğlu

Bedreddin İbn Kâdî Şühbe'dir. Bu şahıs Şam'da görev yapmış Şâfi Dârü'l-Adl Müftülerindendir. Aynı zamanda fakihte olan Bedreddin İbn Kâdî Şühbe (ö.1470), müftülük görevi haricinde kadı naibliği görevi de yapmıştır (es-Sehâvî, t.y: 155-156; Kırbıyık, 1999: 101-102).

Dârü'l-Adl Müftülüğü yapan meşhur şahsiyetler de bulunmaktaydı. Mesela Memlûk döneminin önemli tarihçi ve fakihlerinden olan Takiyyüddin İbn Kâdî Şühbe (ö. 1448), Dârü'l-Adl Müftüsü olarak görev yapmıştır (Kallek, 1999: 102-103).

3. Dârü'l-Adl Müftülerinin Mezhepleri ve Sayıları

Memlûklerde Sünni dört mezhebin her birinden bir müftü ataması yapılmıştır. Ancak Kahire ve Şam haricindeki vilayetlerde Dârü'l-Adl Müftülerinin sayıları aynı değildi. Dolayısıyla fihhi dört mezhebin her birinden bir müftünün atandığı yerler başkent Kahire ve Şam'dır.

Kahire'de bulunan Dârü'l-Adl Müftüleri; Şâfi, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden birer kişi olmak üzere toplam dört kişiydi (el-Kalkaşandî, 1914: 36, 45; Tyan, 1960: 224; Üner, 1978: 101; Uzunçarşılı, 1988: 387). Bu görevlilerin her birisi devlet merkezi olan Kahire'de sultan tarafından tayin edilmekte olup devlet protokolünde makamları da bulunmaktaydı. Diğer taraftan Kahire dışındaki büyük şehirlerde bulunan müftülere sultan adına şehrin yöneticisi tarafından atanmaktaydı (Tyan, 1960: 224). Başkentte bulunan dört mezhep müftülerinin; sultana bağlı olmaları ve bizzat sultan tarafından tayin edilmeleri durumu göz önünde bulundurulduğunda, bu müftülerin kendi mezheplerindeki diğer Dârü'l-Adl Müftülerinin de en üst temsilcileri konumunda oldukları akla gelmektedir.

Kalkaşandî bir yerde Şam'da bulunan Dârü'l-Adl Müftülerinin aynı şekilde Kahire'deki gibi olduğunu zikretmekte ve Şam'da kazaskerlikte olduğu gibi Şâfiî ve Hanefî mezheplerinden olmak üzere iki tane Dârü'l-Adl Müftüsünün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kalkaşandî, Şâfiî ve Hanefî Dârü'l-Adl Müftülerinin nâib tarafından tayin edildiğini belirtmektedir (el-Kalkaşandî, 1914: 192). Bunun yanı sıra başka bir yerde Kalkaşandî, Şam'da ki dini görevlerin ikincisinin Dârü'l-Adl müftüsü olduğunu belirtmekte ve Şam'da da aynen Mısır'da olduğu gibi dört mezhebin her birinden birer kişi olmak üzere toplam dört Dârü'l-Adl Müftüsü vardır demektedir (el-Kalkaşandî, 1918: 59).

Konuyla ilgili olarak Nielsen da, vilayetlerdeki Dârü'l-Adl Müftülerinin sayıları konusunda Kalkaşandî'nin ifadelerinin çeliştiğini belirtmektedir. Nielsen; Kalkaşandî'nin bir yerde Şam ve Halep'te bir Şâfi ve bir de Hanefî Dârü'l-Adl Müftüsü bulunduğunu söylemekte, buna karşın diğer yerdeyse her mezhepten birer kişi olmak üzere Şam'da dört Dârü'l-Adl Müftüsünün bulunduğunu söylemekte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Nielsen, Kalkaşandî'nin ilk açıklamasının muhtemelen 14. yüzyıl için daha doğru olduğunu söylemekte ve Dârü'l-Adl'in Mâlikî ile Hanbelî Müftülerine yapılan işaretinse Kahire'ye atıfta bulunmakta olduğunu ifade etmektedir (el-Kalkaşandî, 1914: 192, 221; el-Kalkaşandî, 1918: 59; Nielsen, 1985; 91).

Netice itibarıyla Şam'da Dârü'l-Adl Müftülerinin sayılarının ilk başta iki olduğu ve daha sonralarıysa sayılarının dörde çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü ilerleyen süreçte Dârü'l-Adl Müftüleri kurumunun kalıcı hale gelmesiyle bu görevlilerin sayıları dörde

çıkarılmıştır (Nielsen, 1985; 92). Bunun yanı sıra Şam civarında Şâfi ve Hanefî mezhebi, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine nazaran daha yaygın olduğu için genellikle bu iki mezhebe mensup müftülerin görev yapmış oldukları düşünülmektedir.

Kalkaşandî, Şam ve Halep'te bulunduğunu söylediği dokuz dini görevden üçüncüsünü Dârü'l-Adl Müftülüğü olarak zikreder. Halep'te bulunan Dârü'l-Adl Müftülüğü aynı şekilde Şam'da olduğu gibidir. Halep'te de Şâfi ve Hanefî mezheplerinden birer kişi olmak üzere toplam iki Dârü'l-Adl Müftüsü vardı (el-Kalkaşandî, 1914: 192, 221). Şam'da daha önceleri sadece Şâfi ve Hanefî mezheplerinden Dârü'l-Adl Müftüsü tayin edilmişti. Ancak daha sonra Şam'da bunların sayısı dörde çıkmıştır. Demek ki Şam'da ilk uygulamada olduğu gibi Halep'te de Şâfi ve Hanefî mezheplerinden birer kişi olmak üzere toplam iki Dârü'l-Adl Müftüsü görev yapmaktaydı.

Ayrıca Şam'da böyle bir makamın erkenden ortaya çıkmasının olası açıklaması, Şam'ın ya alışılmadık ölçüde bir otonomiye sahip bir yer olması ya da yalnızca bir kişi için mevki oluşturma ihtiyacı duymuş bir vali tarafından geçici olarak getirilmiş olma ihtimalidir (Nielsen, 1985; 92).

Mâlikî mezhebinden Dârü'l-Adl Müftüsü Kahire'de olmasına rağmen Şam ve Halep'te bulunmamaktaydı. Aynı şekilde Kahire'de Hanbelî mezhebinden Dârü'l-Adl Müftüsü bulunmasına karşın Şam ve Halep'te Hanbelî Dârü'l-Adl Müftüsü yoktu (el-Kalkaşandî, 1914: 192, 221). Bu durum, Mısır'da Mâlikî mezhebine mensup çok sayıda kimse bulunmasına karşın Şam ve Halep'te bu mezhepten çok fazla kimse olmadığını akla getirmektedir. Aynı şekilde Mısır'da Hanbelî mezhebenden kimselerin olmasına karşın Şam ve Halep'te bu mezhepten kimselerin az olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir nedense Şam ve Halep civarındaki Memlûk askerleri arasında Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup askerlerin oldukça az olduğu ihtimalidir.

4. Dârü'l-Adl Müftülerinin Tayin, Terfi ve Görevden Alınmaları

Dârü'l-Adl Müftüleri şer'î hükümlerde bir mercii olmak ve problemlere cevap vermek için tayin olunurlardı (el-Kalkaşandî, 1917: 207; Berki, 1962: 81). Dolayısıyla Dârü'l-Adl Müftülerinin hukukî alanda önemli derecede katkı sunan dinî ve adlî görevliler olduğu anlaşılmaktadır.

Dört mezhepten atanan Dârü'l-Adl Müftüleri muhtemelen aynı zamanda tayin edilmemiştir. Mesela Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. es-Sâyîğ 'in 12 Rebîü'l-Âhir 765 (18 Ocak 1364) tarihinde göreve atandığında bu makama geçen ilk Hanefî Dârü'l-Adl Müftüsü olduğu belirtilmektedir (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 274; Nielsen, 1985; 92). Buna karşın Şâfi Dârü'l-Adl Müftüsü Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Ba'lebekî ise 1364 tarihinden daha önce Şâfi Dârü'l-Adl Müftüsü olarak tayin edilmiştir.

Kahire'de görev yapacak olan dört mezhepten Dârü'l-Adl Müftüsü, sultan tarafından hil'at (onur elbisesi) giydirilerek tayin edilirdi. Örneğin 791 (1389) senesinde el-Melik es-Sâlih el-Mansûr Hâcî'nin ikinci saltanatı döneminde Mâlikî mezhebenden Şihâbüddîn Ahmed ed-Deferî'ye önce hil'at giydirilmiş ve ardından Mâlikî mezhebinin Dârü'l-Adl Müftüsü olarak tayin edilmiştir (el-Makrîzî, 1997: c. 5, 240; Üner, 1978: 102).

Öte yandan vilayetlerdeki Dârü'l-Adl Müftüleri, taşra valileri tarafından atanmaktaydı (Nielsen, 1985; 91). Taşra valilerinin, sultan adına bu görevlileri tayin ettikleri anlaşılmaktadır.

Dârü'l-Adl Müftüleri arasından başarılı bulunanlar devlet kademesinde daha üst makamlara terfi ettirilebilirdi. Örneğin Dârü'l-Adl Müftüsü olan Sadruddîn Muhammed b. İbrahim el-Münâvî, el-Melik es-Sâlih el-Mansûr Hâcî tarafından 791 (1389) senesinde Mısır başkadılığı görevine getirilmiştir (el-Makrîzî, 1997: c. 5, 258; Üner, 1978: 102). el-Münâvî'nin başarılı ve yetenekli bir Dârü'l-Adl Müftüsü olduğu ve bunun neticesinde daha üst bir göreve geldiği görülmektedir.

Devlet merkezinde görev yapacak Dârü'l-Adl Müftülerinin tayini meselesiyle sultan ilgilendiği gibi onların gerektiğinde görevden alınmaları hususuyla da bizzat sultan ilgilenmiştir. Örneğin el-Aynî "*İkd el-Cumân*" adı eserinde Sultan Berkuk'un Kahire Muhtesibini, Mısır Muhtesibini ve Dârüladl Müftülerini görevden aldığını zikretmektedir (el-Aynî, 2003: 122). Bu durum, devlet merkezinde Dârü'l-Adl Müftüleri'nin tayin edilmeleri gibi görevden alınmalarının da sultan tarafından gerçekleştirilmekte olduğunu göstermektedir.

5. Kahire ve Diğer Büyük Şehirlerde Dârü'l-Adl Müftüleri

Memlûklerde başkent Kahire'nin haricinde Şam, Halep, Trablus, Hama ve Safed şehirlerinde de Dârü'l-Adl müftüleri bulunmaktaydı (el-Kalkaşandî, 1917: 207; Tyan, 1960: 224).

Kalkaşandi, Şam'da bulunduğunu söylediği dokuz dini görevden üçüncüsünün Dârü'l-Adl Müftülüğü olduğunu belirtir. Burada bulunan Dârü'l-Adl Müftülerinin görev ve yetkileri aynı şekilde Kahire'de olduğu şekil üzereydi (el-Kalkaşandî, 1914: 192). Şam'da önceleri Hanefî ve Şâfi Dârü'l-Adl Müftüleri varken daha sonradan dört mezhebin her birinden birer görevli tayin edilmişti.

Kalkaşandi, Halep'teki dokuz dini görevden üçüncüsünün Dârü'l-Adl Müftülüğü olduğunu söyler. Halep'te bulunan Dârü'l-Adl Müftülerinin görev ve yetkileri aynı şekilde Şam'da olduğu gibidir. Burada da Şâfiî ve Hanefî mezheplerinden birer kişi olmak üzere toplam iki Dârü'l-Adl müftüsü vardı (el-Kalkaşandî, 1914: 221).

6. Dârü'l-Adl Müftülerinin Protokolde Oturma Düzenleri

Dârü'l-Adl'de düzenlenen Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarında kazaskerlerin alt tarafına oturlardı (el-Kalkaşandî, 1914: 36, 45; Uzunçarşılı, 1988: 387; Üner, 1978: 101). Fakat Muhammed b. Kalavun'dan sonra Dîvânü'l-Mezâlim görevlilerinin oturma düzeninde yapılan değişikliklerle birlikte kazaskerden sonra Kâhire Muhtesibi ondan sonra da Şâfi Dârü'l-Adl Müftüsü oturmaya başlamıştır (el-Makrîzî, 1998: c. 3, 54). Şâfi Dârü'l-Adl müftüsünden sonrada sırasıyla Hanefî, Mâlikî, Hanbelî Dârü'l-Adl Müftülerinin oturdukları anlaşılmaktadır.

Devlet katında en üst kademe yerleri bulunan görevlilerden olan Dârü'l-Adl Müftülerinin, gerek sultan nezdinde gerekse bürokraside önemli bir yerinin ve işlevinin olduğu görülmektedir.

Bazı Dârü'l-Adl Müftülerine sultan oldukça itibar göstermekteydi. Örneğin Şeyhü'l-İslâm Sirâcüddîn Ömer el-Belkînî, Sultan el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk

(1382-1399) tarafından oldukça kendisine değer verilen ve müracaat edilen bir kimse olduğu anlaşılmaktadır (el-Makrîzî, 1997, c. 5, 200, 218, 222-223).

7. Dârü'l-Adl Müftülüğünün İşleyişi

Memlûkler döneminde Dârü'l-Adl Müftülüğü kurumunun resmi ve kamusal yanı, müftülük görevinin oluşturulmasıyla daha da netlik kazanmıştır. Müftü, kişisel olarak sultana veya büyük vilayetlerin yöneticilerine bağlıdır ve müftü ile kadının durumu arasında yakın bir bağ bulunmaktaydı (Tyan, 1960: 224).

Dârü'l-Adl Müftüleri, kadınların ve bireylerin ileri sürülen yasal sorularını emsallerine göre cevaplardı (el-Kalkaşandî, 1917: 207; Popper, 1955: 100). Bu vesileyle Dârü'l-Adl Müftüleri kendilerine arz olunan hukukî problemlere çözüm üretmek suretiyle hukukun işleyişine yardımcı olurlardı.

8. Kurumun Önemi ve Tesiri

Memlûklerde dinî, hukukî ve ilmî teşkilattan olan Dârü'l-Adl Müftülerinin kaza ve yargı organlarına katkı sunan bir kurum olduğu görülmektedir (Tekindağ, 1961: 147-149; Üner, 1978: 114). Bu bağlamda kurumun önemine dikkat çeken Nielsen, "Dârü'l-Adl'de Dîvânü'l-Mezâlim görevi içinde yalnızca Dârü'l-Adl müftüsü, özel olarak Darü'l-Adl işlerine atanmıştır." demektedir (Nielsen, 1985; 91). Buna ilaveten Tyan'da, "Müftü olarak adlandırılan görevli de devletin diğer memurlarıyla aynı maaşı alan bir otoriteydi." diyerek kurumun önemine vurgu yapmaktadır (Tyan, 1960: 224).

Dârü'l-Adl'de protokolde yer alan yüksek rütbeli görevliler arasında yalnızca Dârü'l-Adl müftüleri özel olarak Darü'l-Adl işlerine atanmıştır (Nielsen, 1985; 91). Bu durum bu görevlilerin devlet nezdinde ki önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Memlûk sultanları, sefer esnasında Dârü'l-Adl Müftülerini de yanlarına alırlardı. Örneğin el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk, Şam Türkmenlerinin desteğini alarak Suriye'de bazı karışıklıklara sebep olan Mintâş'ın üzerine sefere çıkarken asker ve halk üzerindeki nüfuzu elde etme mülahazasıyla tedbiren dört mezhep başkadılarını ve Dârü'l-Adl Müftülerini de yanına alarak Şam'a gitmiştir (Tekindağ, 1961: 71-73). Memlûk sultanları, dört mezhep başkadılar gibi Dârü'l-Adl Müftülerinin de manevî nüfuzlarından istifade etmişlerdir.

Devlette adaletin tesis edilebilmesi için yargı kontrolünün önemli ve etkili olması gerekmektedir. Bunun için devlet bürokrasisinde bulunan her görevli denetlenmekteydi. Diğer yüksek rütbeli görevliler gibi Dârü'l-Adl müftüleri de denetime tabi tutulmaktaydı. Dolayısıyla kaza teşkilatından sorumlu kadı; işinde ciddi olmayan müftüyü, yetersiz ya da kötü karakterli müftüyü yasaklamaya kadar gidebilirdi (Tyan, 1960: 224). Örneğin H. IX. yüzyılın ortalarına doğru bazı müftülerin faaliyetleri Kahire'de görevlendirilen başkadı'nın dikkatine sunulmuş ve ardından kadı, müftülerin çoğunu görevden almıştır (İbn Haldûn, 2000: 650-656; Tyan, 1960: 224).

Memlûk devlet teşkilatında bulunan bazı kurumlar, hem çağdaşları olan devletlere hem de kendilerinden sonraki bazı devletlerin kurumlarına tesir etmiştir. Örneğin Memlûklerdeki Dârü'l-Adl Müftüleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan "Alay Müftüleri" ne oldukça benzemektedir (Üner, 1978: 101). Diğer

tarafından Osmanlılarda kazâ idaresinde nâib gibi müftüde kadının mahkeme işleri hususunda başta gelen yardımcılarında birisiydi. Kadı, hukukî bir meselede tereddüde düştüğü zaman müftüye danışıp ondan konu hakkında fetva isterdi. Bu sebeple müftü, verdiği fetvayla mahkemede kadı'nın işlerini kolaylaştırmaktaydı (Ünal, 1997: 241-242). Osmanlılar "Alay Müftüleri"ni ihdas ederken Memlûklerde ki tecrübeden istifade edip Dârü'l-Adl Müftülerini onlardan örnek almış olabilirler.

Sonuç

Dârü'l-Adl Müftüleri, Türk-İslâm devlet geleneği içerisinde ilk kez Memlûkler döneminde ortaya çıkan yeni bir kurumdur. Dârü'l-Adl Müftüleri, devlet kademesinde yüksek bir makamdır. Bu makamda bulunan görevliler, sultanın hukukî meselelerde Dârü'l-Adl Müftülerinin buldukları mezheplere uygun olarak kendilerinden yardım aldığı hukuk danışmanlarıdır. Bu sebeple Dârü'l-Adl Müftüleri, başkadılar ve diğer yüksek rütbeli memurlarla birlikte Dârü'l-Adl'de düzenlenen en yüksek yargı mahkemesi olan Dîvânü'l-Mezâlim duruşmalarında protokol görevlileri olarak hazır bulunurlardı.

Sultan tarafından Dârü'l-Adl görevlileri içerisinde sadece Dârü'l-Adl Müftülerinin özel statüde atanan görevliler olduğu görülmektedir. Bu durum Dârü'l-Adl müftülerinin, devlet nezdinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

İftâ görevini icra eden Dârü'l-Adl Müftüleri, kazâ görevini icra eden kadılar gibi kendilerine arz edilen meseleleri tahkik etmek zorunda olmayıp tarafların ifadelerine göre mesele hakkında hüküm verirlerdi. Ayrıca Dârü'l-Adl Müftüleri, kadıların ihtiyaç duyduğu gibi âmme makamının başında olan kimse tarafından kendilerine bir iznin ve yetkinin verilmesine de ihtiyaç duymazlardı. Bu sebeple Dârü'l-Adl Müftüleri, gerek adliye saraylarındaki şer'î meselelerin çözümü hususunda gerekse sefer halinde orduda bulunan askerler arasında meydana gelen askeri gereksinimlere hızlı ve pratik çözümler sunma imkânı bulmuşlardır. Çünkü zamanında icra edilmeyen adalet tam adalet değildir. Neticede Memlûklerde sultanın hukuk danışmanları olan Dârü'l-Adl Müftüleri, yargı ve kaza organlarına ciddi katkısı olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Memlûklerde Dârü'l-Adl Müftüleri; Kahire, Şam, Halep, Trablus, Hama ve Safed vilayetlerinde bulunmaktaydı. Kahire'de dört mezhepten birer kişi olmak üzere toplam dört Dârü'l-Adl Müftüsü vardı. Şam'da önceleri Şâfi ve Hanefî mezheplerinden birer kişi olmak üzere iki Dârü'l-Adl Müftüsü bulunmaktayken ilerleyen süreçte burada da Kahire'de olduğu gibi dört mezhepten Dârü'l-Adl Müftüleri tayin edilmiştir. Halep'teyse Şâfi ve Hanefî mezheplerinden olmak üzere iki Dârü'l-Adl Müftüsü bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra Trablus, Hama ve Safed gibi şehirlerde de halkın mezhebine uygun olarak Dârü'l-Adl Müftüleri bulunmaktaydı.

Kahire'de ilk tayin edilen Dârü'l-Adl Müftüsü'nün kim olduğu kaynaklarda zikredilmezken Şam'da ilk tayin edilen Dârü'l-Adl Müftüsü'nün kim olduğu belirtilmektedir. Kaynaklarda mevcut olan bu bilgilerden hareketle Memlûklerde bu makamın 14. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başladığı ve 14. yüzyılın ortalarında kurumun kalıcı hale gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra 15. yüzyılda Dârü'l-Adl Müftülerinin ismi daha sık anılmakta ve bu görev sahiplerinin daha

ön planda oldukları görülmektedir. Bu durumun neticesinde kurum, 15. yüzyılda daha sistemli hale gelerek kurumsallaşmıştır.

Memlûklerde profesyonel hale gelen Dârü'l-Adl Müftüleri Kurumu gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonraki dönemde varlık gösteren diğer devletlerdeki mevcut bazı kurumlara tesir etmiştir. Mesela Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ihdas edilen "Alay Müftüleri"nin Memlûklerdeki Dârü'l-Adl Müftülerinden esinlenerek tesis edildiği düşünülmektedir.

Netice itibariyle Dârü'l-Adl Müftüleri, gerek askerler arasında meydana gelen hukukî problemler hakkında gerekse adliye sarayında kendilerine arz edilen hukukî meseleler hakkında tarafları dinleyip fetva vermek suretiyle daha kısa sürede meselelere pratik çözüm üreterek hem adaletin hızlı tecelli etmesine hem de yargı işleyişinin duraksamamasına katkı sunan önemli bir kurumdur.

KAYNAKLAR

APAYDIN, H. Yunus, "İctihad" **İslâm Ansiklopedisi (TDV)**, 2000, İstanbul, C. XXI, s. 432-445.

EL-AYNÎ, Bedreddin Mahmud, ***İkd el-Cumân fî Târîh Ehl ez-Zamân-Müessese Devle el-Memâlik el-Cerâkise***, Tah. İmân Ömer Şükrî, 2003, Kahire.

BERKÎ, Ali Himmet, ***İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hakimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi***, 1962, Ankara.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, "***Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye***" **Kamusu**, 1985, İstanbul, C. VIII.

CİCİ, Recep, "Bahâeddin Sübkî" **İslâm Ansiklopedisi (TDV)**, 2010, C. XXXVIII, s. 11.

EBU ZEHRA, Muhammed, ***İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi***, (Çev. Abdülkadir Şener), 1991, İstanbul.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Şihâbeddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali, ***ed-Dürer el-Kâmine fî A'yân el-Mâe es-Sâmine***, 1993, Beyrut, C. II.

İBN HALDÛN, Abd er-Rahman, ***Târîhu İbn Haldûn- Dîvân el-Mubtedâ ve el-Haber fî Eyyâm el-Arab ve el-Berber ve Men Âsarahum min Zevî es-Sultan el-Ekber***, C. VII, 2000, Beyrut.

HUMPHREYS, R. Stephen (2004). ***İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması***, Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, İstanbul.

EL-KALKAŞANDÎ, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali, ***Subh el-'Aşâ fî Sînâ'at el- İnşâ***, 1913, Kâhire, C. II.

....., Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali, ***Subh el-'Aşâ fî Sînâ'at el- İnşâ***, 1914, Kâhire, C. IV.

....., Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali, ***Subh el-'Aşâ fî Sînâ'at el-İnşâ***, 1917, Kâhire C. XI.

....., Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali, *Subh el-'Aşâ fî Sinâ'at el-İnşâ*, Kâhire, 1918, C. XII.

KALLEK, Cengiz, "Takiyyüddin İbn Kâdî Şühbe" *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, 1999, İstanbul, C. XX, s. 102-103.

KIRBIYIK, Kasım, "İbn Kâdî Şühbe", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, 1999, İstanbul, C. XX, s. 101-102.

KÖK, Bahaeddin, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, 1992, İstanbul: İşaret Yayınları.

EL-MAKRÎZÎ, Takiyyüddîn Ahmed b. 'Ali, *el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hitat ve el-Âsâr*, (Tah. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî), C. III, 1998, Kâhire: Mektebe Medbûlâ.

....., *Kitâb es-Sulûk li Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, (Tah. Muhammed 'Abd el-Kâdir Atâ), C. IV, 1997, Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.

....., *Kitâb es-Sulûk li Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, (Tah. Muhammed 'Abd el-Kâdir Atâ), C. V, 1997, Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.

MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti-İslâm'ın Rönesansı*, (Çev. Salih Şaban), 2000, İstanbul.

Mu'cem el-Vasît, 2008, Kâhire: Mektebe eş-Şurûk ed-Devliyye.

el-Müncid fî el-Luğa, 2008, Beyrut: Dâr el-Maşrık.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, C. II, 2013, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

....., *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, C. V, 2014, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

NIELSEN, Jorgan S., *Secular Justice in an Islamic State: Mazâlim under the Bahrî Mamlûks 662/1264-789/1387*, 1985, Leiden.

EN-NUVEYRÎ, Şehâbüddîn Ahmed bin 'Abd el-Vahhâb, *Nihâyet el-Ereb fî Funûn el-Edeb*, (Tah. Necîb Mustafa Fevâz ve Hikmet Keşlî Fevâz), C. VI, 2004 Beyrut.

EL-ÖMERÎ, İbn Fazlullah Şihâbüddin Ebî el-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Mesâlik el-Esbâr fî Memâlik el-Emsâr Devle el-Memâlik el-Ûlâ*, Tah. Dorothea Krawulsky, 1986, Beyrut.

POPPER, William, *Egypt and Syria under the Circassian Sultans-1382-1468 A.D.-Systematic Notes to Ibn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt*, 1955, Berkeley-Los Angeles.

ES-SALLÂBÎ, Ali Muhammed Muhammed, *Asru'd-Devleti'z-Zengiyye*, 2014, Mektebe Feyyâz, el- Mansûra

SARI, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, t.y., İstanbul.

ES-SEHÂVÎ, Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav' el-Lâmi' li-Ehl el-Karn et-Tâsî'*, C. VII, (tarihsiz), Beyrut.

ŞEKER, Mehmet, *Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi), 2017, Ankara.

TABÂTABÂÎ, Hüseyin Müderrisî, "Dîvân-ı Mezâlim", *Ferheng-i Îrân-zemîn*, XXVII, 1365, Tahran.

TEKÎNDAĞ, M. C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 1961, İstanbul.

TYAN, Emile, *Histoire de l'Organisation Judiciaire En Pays d'Islam*, 1960, Leiden.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, 1988, Ankara,

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 1997, Isparta.

ÜNER, Mehmet Orhan, *Memlûklular'da Dinî ve Adlî Kurumlar* (Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi), 1978, Erzurum.

YENİÇERÎ, Celal (2004). "Mezâlim", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, Ankara, C. XXIX, s. 515-518.

EZ-ZÂHİRÎ, Halil b. Şâhin, *Kitâb Zubde Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* (Tah. Paul Ravaisse), 1894, Paris.